

PRÁVNÍ MONOGRAFIE

Soudnictví
v českých zemích
v letech 1848–1938
(soudy, soudní osoby,
dobové problémy)

MICHAL PRINC

Wolters Kluwer

Vzor citace: PRINC, M. *Soudnictví v českých zemích v letech 1848–1938 (soudy, soudní osoby, dobové problémy)*. Praha: Wolters Kluwer, a. s., 2015. 344 s.

© JUDr. Michal Princ, 2015

ISBN 978-80-7478-797-3 (váz.)

ISBN 978-80-7478-798-0 (e-pub)

Použité zkratky

ABGB	Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch für die gesammten Deutschen Erbländer der Österreichischen Monarchie (Všeobecný zákoník občanský pro veškeré německé země dědičné Rakouské monarchie) vyhlášený patentem z 1. června 1811 (č. 946 Sb. z. s.)
c. ř. s. / civilní řád soudní	zákon z 1. srpna 1895 o soudním řízení v záležitostech sporných (řád procesu civilního, č. 113 ř. z.)
j. n. z r. 1852 / jurisdikční norma z r. 1852	zákon z 15. prosince 1852 (č. 251/1852 ř. z.), vyhlášený císařským patentem z 20. listopadu 1852, jímž se vydává nový předpis o působnosti a příslušnosti soudů v právních záležitostech občanských
j. n. z r. 1895 / jurisdikční norma z r. 1895	zákon ze dne 1. srpna 1895 o výkonu pravomoci a příslušnosti řádných soudů v záležitostech občanských (č. 111/1895 ř. z.)
jednací řád	jednací řád pro soudy první a druhé stolice (nařízení ministerstva spravedlnosti ze dne 5. května 1897 č. 112/1897 ř. z.)
organický zákon	prozatímní zákon organický pro soudy vyhlášený císařským patentem z 28. června 1850 (č. 258/1850 ř. z.)
příloha D (Nejvyššího rozhodnutí)	příloha Nejvyššího rozhodnutí ze 14. září 1852 vyhlášeného nařízením z 19. ledna 1853, č. 10/1853 ř. z. Příloha D upravovala organizaci a vnitřní uspořádání sborových soudů první a druhé stolice – byla zrušena až zákonem č. 66/1952, o organizaci soudů.

ř. z. / Říšský zákoník	úřední sbírka rakouských zákonů, státních smluv a nařízení vydávaná ministerstvem vnitra. Úřední název Říšského zákoníku od roku 1870 zněl: Říšský zákoník pro království a země na Říšské radě zastoupené (Reichsgesetzblatt für die im Reichsrathe vertretenen Königreiche und Länder).
Sb. z. a n.	Sbírka zákonů a nařízení státu československého – úřední sbírka zákonů a nařízení Československé republiky zřízená zákonem č. 1/1918 Sb. z. a n.
soudní instrukce	zákon z 19. května 1853 o zřízení vnitřním a řádu jednacím veškerých úřadů soudních (zák. č. 81/1853 ř. z.), vyhlášený císařským patentem ze 3. května 1853
zákon o soudní organizaci	zákon ze dne 27. listopadu 1896, jímž se vydávají předpisy o obsazení, vnitřním zřízení a jednacím řádu soudů (zákon o soudní organizaci – č. 217/1896 ř. z.)

O autorovi

JUDr. Michal Princ (1968) absolvoval Právnickou fakultu Univerzity Karlovy v roce 1991. Od roku 1994 je soudcem ve věcech občanskoprávních, v letech 2001 až 2011 byl místopředsedou Obvodního soudu pro Prahu 10, od dubna 2011 je předsedou Obvodního soudu pro Prahu 3. Působil též jako externí vysokoškolský pedagog.

Úvodní poznámky

Historické kořeny, z nichž vyrůstá současný „model“ výkonu soudní moci v českých zemích, je třeba hledat v období následujícím po roce 1848. Jakkoliv se nynější organizace soudní moci odlišuje od té, jež se utvářela od poloviny 19. století, řada společných rysů přetrvávala. Do konce 19. století byly položeny základy novodobé organizace a správy soudnictví, které byly v následujících téměř padesáti letech pouze modifikovány. Období let 1939 až 1948 zásadní změny nepřineslo, to však již neplatí pro dobu následující. Po „zlidovění“ soudnictví došlo, možná překvapivě, i k některým zásahům do soudní organizace, jež nelze hodnotit negativně. Zásadní posílení okresních soudů co do jejich kompetencí i personálního vybavení, posléze též zvětšení soudních okresů, sice souviselo se zaváděním pouze dvouinstančního soudního procesu, ale ve svých důsledcích představovalo organizační změny, po nichž významná část odborné veřejnosti ve dvacátých a třicátých letech minulého století volala.

Třebaže se nabízí otázka, do jaké míry je soudobý model organizace a správy soudnictví stále ještě ve svých základech tím, jehož popis bude v následujícím textu podán, či naopak a v kterých aspektech byl v dalších obdobích modifikován, její zodpovězení není cílem práce. Ostatně, informovaný čtenář si úsudek učiní sám. O čem tedy bude na následujících stránkách řeč?

Vývojem soudní soustavy po roce 1848 se zabývala řada pojednání, některé související otázky – např. vnitřní organizace práce soudů, postavení soudních osob, správa soudů a služební dozor, dobové problémy soudnictví a jejich reflexe v soudcovském stavu – dílem byly předmětem děl starších, nyní již obtížně dostupných, dílem zůstávaly stranou pozornosti. Podařilo-li se postihnout soudnictví v českých zemích v letech 1848 až 1938 i z méně často volených úhlů pohledu a k obvykle podávaným informacím přidat snad i některé, jež v pojednáních o daném tématu dosud chyběly, bude záměr, s nímž následující text vznikl, splněn.

Pojem „soudnictví“ je obvykle používán ve dvou významových rovínách. Jedno vymezení klade důraz na dynamický prvek (činnost), druhé akcentuje prvek statický (to, kým je činnost vykonávána). V dynamickém (funkčním) chápání pojmu „soudnictví“ se zpravidla hovoří o výkonu soudní

moci, případně o výkonu soudní pravomoci.¹ Ve statickém (organizačním) pojetí je pozornost upřena na nositele rozhodovacích oprávnění v institucionalizované podobě, soudnictvím se tedy rozumí soustava státních orgánů (soudů).²

Přední procesualista přelomu 19. a 20. století prof. Emil Ott soudnictví pojímal jako činnost (funkci státní moci), kterou vykonává stát úřady zřízenými k tomu, aby upravovaly poměry života a obchodu podle právních pravidel.³ Pojem „soudnictví“ je tedy někdy synonymem pro pojem „výkon soudní moci“, jindy je pod pojmem „soudnictví“ chápána „forma organizace soudní moci“, tj. soudní soustava. V následujícím textu bude pojem „soudnictví“ používán v obou významových rovinách, jeho konkrétní obsah vyplýne z kontextu.

Období, jež je předmětem tohoto pojednání, je ohraničeno roky 1848 a 1938. První z těchto dat sice představuje pro vývoj organizace soudní moci v českých zemích zásadní mezník, není však „rokem nula“, v němž to „staré“ definitivně končí a „nové“ bez jakékoliv návaznosti začíná. Prvky kontinuity s obdobím, které tomuto datu předcházelo, jsou patrné jak v soudní soustavě samotné, tak v pravidlech její činnosti upravujících. Až do poloviny roku 1850, tedy do „aktivace“ nové soudní soustavy, byla soudní moc vykonávána stávajícími soudními orgány. I po té, kdy nové obecné (tzv. řádné) soudy začaly působit, tedy po 1. červenci 1850, vykonávaly významný díl soudní moci některé soudy z předchozího období.

Rozumná snaha o respektování tradice je zřejmá též ze způsobu, jakým byly po roce 1848 utvářeny soudní obvody. Při jejich vymezování bylo totiž přihlíženo (na úrovni soudních okresů) ke stávajícím územním obvodům vrchnostenských soudů. Výrazný prvek kontinuity představuje i to, že základní právní norma, která upravovala sporné řízení ve věcech civilních (tj. občanskoprávních), pocházející z období josefinských reforem,

¹ Příkladem tohoto vymezení pojmu soudnictví může být definice obsažená ve Slovníku českého práva: „Soudnictví je obecně pojímáno jako výkon pravomoci soudů. Pravomocí soudu potom rozumíme rozsah činnosti, kterou jsou soudy oprávněny i povinny vykonávat.“ Madar, Z. a kol. *Slovník českého práva. Díl II.* Praha: Linde, 2002, s. 1043.

² Pojem soudnictví jako synonymum pro soustavu soudů vymezuje slovník českého jazyka: „Soudnictví - soudní zřízení, soustava.“ *Slovník spisovného jazyka českého. Díl V.* Praha: Academia, 1989, s. 444.

³ Ott uvádí, že „soudnictví je funkcí státní moci...“ a na jiném místě: „Stát vyhláší právní pravidla (zákonodárstvím) a (...) upravuje poměry života a obchodu podle pravidel těchto k tomu zřízenými úřady (soudnictvím).“ Viz Ott, E. *Soustavný úvod ve studium nového řízení soudního. Díl I. Část všeobecná.* Praha: nákladem České akademie, 1897, s. 1 a 42.

byla novým civilním řádem soudním nahrazena až od 1. ledna 1898. Není-li rok 1848 absolutním mezníkem ve vývoji soudnictví v českých zemích, tím méně je jím rok 1938. Změny, k nimž v soudnictví na podzim roku 1938 (resp. zejména po okupaci v březnu 1939) došlo, nejsou pro postižení historických kořenů novodobého soudnictví v českých zemích zásadní,⁴ neboť základní rámec organizace soudní moci byl zachován až do nástupu socialistického režimu.⁵ Vývoj po únoru 1948 by si jistě též zasloužil pozornost, popis tohoto období se však již zamýšlenému rozsahu práce vymyká.

Postižení pojmu „soudnictví“ jako formy organizace soudní moci není pochopitelně možné bez toho, aniž by byl významný prostor věnován výkladu o soudní soustavě. Ve sledovaném období byla soudní moc vykonávána jednak soustavou obecných soudů (v dobové terminologii byly nazývány soudy „řádnými“), jednak dalšími soudními orgány (soudy veřejného práva, mimořádnými civilními soudy, mimořádnými trestními soudy a soudy rozhodčími). V centru pozornosti bude soustava soudů obecných, výklad o soudech veřejného práva a o soudech mimořádných a rozhodčích do větších detailů nepůjde, základní informace o jejich vzniku, náplni činnosti a o jejich obsazení však budou podány.

První část práce obsahuje pojednání o pramenech právní úpravy soudnictví. Chronologický přehled základních právních norem, upravujících soudní soustavu, věcnou, resp. „předmětnou“ příslušnost soudů,⁶ soudní správu a služební dozor, postavení soudních osob a organizaci práce u soudů, je spojen s nástinem vývoje právní úpravy v historickém kontextu.

⁴ Většina zásahů do působnosti a organizace soudů uskutečněných v době tzv. protektorátu – např. zastavení činnosti některých soudů, zřízení zvláštních soudů (Sondergericht) pro trestání činů zaměřených proti okupační moci, resp. zřízení speciální třílankové soudní soustavy pro německé státní příslušníky v protektorátu (kterou tvořily tzv. úřední, zemské a vrchní zemské soudy) – byla odstraněna dekretem prezidenta republiky č. 79/1945 Sb., jímž byl v zásadě obnoven stav, který existoval k 29. 9. 1938. Všechny soudy však obnoveny nebyly, např. porotní soudy začaly opět působit až od března 1947.

⁵ Zákon o zlidovění soudnictví z roku 1948 (č. 319) již svým názvem symbolizoval změnu poměrů, některé právní normy, o nichž bude na následujících stránkách řeč, však byly zrušeny až zákonem č. 66 o organizaci soudů z roku 1952.

⁶ V současné procesní teorii obvyklý pojem „věcná příslušnost“ nebyl v období, jež je předmětem této práce, používán, obdobný obsah měl pojem „příslušnost předmětná“. E. Ott vymezoval předmětnou příslušnost takto: „Působnost soudu vyměřenou co do druhu záležitostí jemu přikázaných čili co do odvětví agendy anebo co do oboru činnosti nazýváme předmětnou příslušností (sachliche Zuständigkeit).“ Ott, E. *Soustavný úvod ve studium nového řízení soudního. Díl I. Část všeobecná*. Praha: nákladem České akademie, 1897, s. 65.

Druhá část je věnována výkladu o soustavě obecných soudů a popisu zejména věcné příslušnosti jednotlivých článků soudní soustavy. Náplň druhé části tak tvoří problematika, jež bývala zahrnována do dobového pojmu „soudní organizace vnější“.⁷ Připojena je též stručná informace o organizaci státního zastupitelství.

O soudech veřejného práva, o soudech mimořádných a o soudech rozhodčích bude pojednáno v části třetí. Čtvrtá část obsahuje výklad o soudních osobách, přičemž největší pozornost bude věnována soudcům, resp., dobovou terminologií řečeno, soudcovským úředníkům. Pátá část se zabývá vnitřním uspořádáním obecných soudů a postihuje tak problematiku, jež z části tvořila náplň dobového pojmu „soudní organizace vnitřní“.⁸

Část šestá podává informaci o výkonu správy soudů čili o „správě spravedlnosti“⁹ a o služebním dozoru.

V sedmé části jsou podrobněji vyloženy některé další otázky spojené s činností soudů, je v ní pojednáno též o konkrétních podobách realizace některých základních principů výkonu soudní moci. Dobové problémy soudnictví, jejich veřejná reflexe, jakož i jejich vnímání v soudcovském stavu tvoří náplň osmé části. Devátá, závěrečná část obsahuje jednak shrnutí výkladu o meznících vývoje soudní soustavy a změn ve věcné příslušnosti soudů, jednak úvahu o limitech efektivního výkonu soudní moci ve sledovaném období.

V přílohách čtenář nalezne výčet orgánů, které tvořily soustavu řádných soudů ve třech ilustrativně volených „okamžicích“.

⁷ *Vnější (zevnější) organizací soudní* (Gerichtsorganisierung) jsou „... zásady, které k četnosti soudů ve státě se nesou, jejich hranice co do místa, obsahu i předmětu určují, jakož i jejich vzájemný poměr stanoví“. Pantůček, F. *O organizaci a příslušnosti soudní dle nových zákonů processních*. Praha: Bursík a Kohout, 1897, s. 5.

⁸ *Vnitřní organizaci soudní* (Gerichtsverfassung) se rozuměly „... předpisy, jež na útvar jednotlivých soudů a soudních orgánů se vztahují a právní postavení soudních osob a jejich služební poměr upravují“. Pantůček, F. *O organizaci a příslušnosti soudní dle nových zákonů processních*. Praha: Bursík a Kohout, 1897. Citované vymezení vnější a vnitřní organizace soudní bylo zvoleno jako příklad obvyklého dobového pojetí. Z uvedeného je patrné, že pojem „vnitřní organizace soudní“ zahrnoval i problematiku, která tvoří předmět čtvrté části této práce.

⁹ Jako příklad dobového vymezení tohoto pojmu lze uvést vymezení Pražákovo: „... správa spravedlnosti (Justizverwaltung): Tato vykonává v oboru soudnictví moc nařizovací a organizační, pečuje o potřebné místnosti a jinaké věcné aspekty ku konání spravedlnosti, o obsazování míst soudcovských a řídí orgány a ústavy s konáním spravedlnosti, najmě trestní, souvisící (státní zastupitelstva, trestnice). Správa spravedlnosti nemá žádného vlivu na obsah nálezů soudcovských.“ Pražák, J. *Rakouské právo ústavní. Část třetí, Ústava říšská*. 2. opr. vyd. Praha: Nákladem Jednoty právnické, 1902, s. 295.

Úvodem bylo řečeno, že soudobý „model“ organizace a správy soudnictví v českých zemích vyrůstá z kořenů pocházejících z druhé poloviny 19. století, zmíněno bylo i to, že některé nové prvky, jež se objevily po roce 1948 (resp. 1960) a po roce 1989 byly z dobrých důvodů zachovány, zejm. rozšíření kompetencí okresních soudů a zvětšení soudních okresů, současnou podobu organizace soudní moci vzdálily od té, která se utvářela ve sledovaném období. Mnohé tehdejší problémy soudnictví přesto značnou podobnost s problémy současnými vykazují (ať již to znamená cokoliv). Ten nejpodstatnější, v období monarchie ještě nepříliš patrný, v období republiky však již zásadní, přitom však po celou dobu jejího trvání neúspěšně řešený, spočíval v přetížení soudů a, v důsledku toho vznikajících, průtahích řízení. Justice se potýkala i s řadou dalších dosud aktuálních problémů, dobové reformní záměry jsou však dnes použitelné jen v míře velmi omezené. Toto konstatování může být překvapující i banální zároveň. Překvapující pro ty, jež se domnívají, že efektivní a spravedlivou justici lze vytvořit jen „lepší“ nastavením systémových parametrů a banální pro ty, kteří toto přesvědčení nesdílejí. Rovněž inspirativnost dobové kritiky organizace a správy justice je, pochopitelně, limitovaná, na zajímavosti jí to však, doufám, neubírá.

* * *

Za podnět ke zpracování tohoto tématu děkuji JUDr. Barboře Nezkusilové, soudkyni Obvodního soudu pro Prahu 10. Za četné inspirativní diskuse děkuji JUDr. Janu Vyklickému, soudci Nejvyššího správního soudu a čestnému prezidentovi Soudcovské unie ČR. Za cenné připomínky děkuji doc. JUDr. Ladislavu Soukupovi, CSc., a doc. JUDr. Vladimíru Kindlovi z Právnické fakulty Univerzity Karlovy. Za zapůjčení některých dobových tisků děkuji JUDr. Janu Kolaříkovi, soudci a dlouholetému předsedovi Obvodního soudu pro Prahu 3. Děkuji rovněž všem, již se na vydání práce podíleli.

KAPITOLA I.

Přehled vývoje právní úpravy

I.1 Od roku 1848 do nástupu neoabsolutismu

Vymezení pojmu „soudnictví“ způsobem, jenž byl naznačen v úvodních poznámkách, není pro postižení charakteristických rysů výkonu soudní moci v českých zemích před rokem 1848 dostačující. „Definičním“ znakem, jenž tehdy neplatil obecně, byl znak dnes často mlčky předpokládaný, totiž že výkon soudní moci náleží státu.¹⁰ I po josefinských soudních reformách z osmdesátých let 18. století zůstal zachován významný podíl nestátního, zejm. patrimoniálního (vrchnostenského) soudnictví.¹¹

¹⁰ Za charakteristický byl však tento znak pokládán již před více než sto lety. Např. přední procesualista přelomu 19. a 20. století E. Ott pokládá za samozřejmé, že „... soudnictví je funkcí státní moci“ (viz Ott, E. *Soustavný úvod ve studium nového řízení soudního. Díl I. Část všeobecná*. Praha: nákladem České akademie, 1897, s. 42). Do josefinských reforem to však samozřejmé nebylo a o výkon soudní moci se dělil panovník se stavy. V období „osvíceného absolutismu“ se snahy o „postátnění“ soudnictví do značné míry naplnily. Úmysl Marie Terezie reformovat či zrušit soudy se staletou tradicí, jež byly spjaty se stavovským uspořádáním společnosti, sice proveden nebyl, císař Josef II. však řadu záměrů své matky realizoval. V roce 1783 byly zrušeny soud komorní, soud dvorský, soud purkrabský, soud úřadu desk zemských, následně též některé další (např. soudy univerzitní a židovské). Starobylé soudy zemské se zásadně proměnily – byly postátněny a byrokratizovány, jejich kompetence soudů první instance pro privilegované stavy jim však ještě zůstala. Podrobněji viz např. Rieger, B. O záměru Marie Terezie zreformovati stavovské soudy v Čechách. In *Drobné spisy Bohuše svob. pána Riegra, svazek I*. Praha: Sborník věd právních a státních, 1914, s. 79–98; nebo Kapras, J. *Právní dějiny země Koruny české. Díl III, část 2., sešit I*. Praha: Česká grafická unie, 1920, s. 205–207.

¹¹ Soudní moc i po josefinských reformách vykonávaly dílem státní (zeměpanské) soudy, dílem pozemkové vrchnosti a magistráty, vrchnostenské a magistrátní soudy však působily pouze v první instanci. V roce 1785 byla provedena tzv. regulace magistrátů měst oprávněných k samostatné jurisdikci a soudnictví se tudíž u městských soudů museli věnovat profesionálové. V roce 1788 bylo regulováno i soudnictví patrimoniální, takže vrchnosti buď musely platit tzv. zkoušeného justiciáře, nebo delegovat výkon soudní moci regulovaným magistrátům. Vrchnostenským úřadům však i v tomto případě (tj. v případě delegace výkonu soudnictví regulovaným magistrátům) zůstaly některé věci civilní nesporné agendy. Podrobněji viz např. Rieger, B. *Říšské dějiny Rakouské (dějiny státního vývoje a veřejného práva)*. Praha: Všehrd, 1912, s. 294–295; z novějších prací viz zejm. Šolle, V. *Civilní soudnictví*

Ve výčtu požadavků politicky aktivních sil vznesených na jaře roku 1848 výzva k odstranění patrimoniálního soudnictví nechyběla. Soudnictví se týkaly i požadavky další. Např. petice přijatá na shromáždění v pražských Svatováclavských lázních dne 11. března 1848 se domáhala (v článku pátém) zrušení privilegovaných soudů, ustavení nezávislých okresních soudů a odstranění neveřejnosti a písemnosti soudního procesu.¹²

Na petice z března 1848 reagoval rakouský císař a český král Ferdinand (jako rakouský císař I., jako český král V.) kabinetním listem z 8. dubna 1848. V něm přislíbil (mimo jiné) „zrušení soudů privilegovaných a vrchnostenských a uvedení neodvislých soudů okresních i veřejného a ústního jednání“.¹³ Brzy (25. dubna 1848) následovalo vydání „Pillersdorfovy“ ústavy, která měla život velmi krátký.¹⁴ Složitý politický vývoj v dalších měsících roku 1848 vedl k tomu, že ani následující ústavu rakouského císařství nepřijal zákonodárny sbor, ale, po rozeznání Kroměřížského sněmu, byla ústava vydána až v roce 1849 z moci nového panovníka, jímž byl, po abdikaci císaře Ferdinanda I. v prosinci 1848, císař František Josef I. Tato „Březnová“ (též Stadionova) ústava přinesla, ve vztahu k moci soudní, zakotvení některých základních organizačních a procesních zásad a zohledňovala tak rovněž výše naznačené požadavky politicky aktivních společenských sil, které byly v průběhu roku 1848 více či méně důrazně artikulovány.

Základy nové organizace soudní moci však byly pokládány (souběžně s novou organizací moci vládní) již v průběhu roku 1848. Po vydání císařského „Konstitučního patentu“ z 15. března 1848 (č. 29/1848 Sb. pol. z.) vznikla ministerská rada (výnosem č. 30/1848 Sb. pol. z. ze 17. března), jejímiž členy byli ministr zahraničních věcí a císařského domu, ministr vnitra, ministr financí, ministr války a ministr práv (spravedlnosti).¹⁵

Další reformní předpisy rychle následovaly. V květnu roku 1848 to byl výnos ministerstva spravedlnosti z 15. 5. a 25. 5. 1848 nazvaný: „*Prozatímní předpis o působnosti ministerstva spravedlnosti a jeho poměru k soudům*“, který byl částečně pozměněn výnosem z 21. 8. č. 1176/1848. Touto normou bylo stanoveno, že ministerstvo vykonává administrativní vedení

předbřeznové v českých zemích. In *Sborník archivních prací*. 1960, roč. X, č. 1, a též: Trestní soudnictví předbřeznové v českých zemích. In *Sborník archivních prací*. 1962, roč. XII, č. 1.

¹² *Minulost našeho státu v dokumentech*. Praha: Svoboda, 1971, s. 200.

¹³ *Minulost našeho státu v dokumentech*. Praha: Svoboda, 1971, s. 203.

¹⁴ Již v květnu, v důsledku lidových bouří ve Vídni, byla zrušena – Kadlec, K. *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě*. Praha: nákladem vlastním, 1928, s. 404.

¹⁵ Kapras, J. *Přehled právních dějin zemí české koruny*. Praha: J. Kapras, 1935, s. 241.

soudnictví (tuto kompetenci dříve měl Nejvyšší justiční úřad). Ministerstvu byl svěřen vrchní dozor nad všemi soudy a příprava soudní reformy. Nejvyšší justiční úřad měl nadále působit již jen jako nejvyšší soudní (nikoliv též správní) orgán – tj. jako Nejvyšší soud (Oberster Gerichtshof).¹⁶ Další významnou zásadou, jež byla v této normě obsažena, byla zásada nezávislého výkonu soudní moci.¹⁷

V září 1848 vyhlásilo ministerstvo „*Zásady nového uspořádání soudnictví*“ a na dobu přechodnou stanovilo, že do vybudování nové soudní a politické organizace bude výkon soudnictví a politické správy prováděn dosavadními patrimoniálními a magistrátními úřady.¹⁸

Ústavní vymezení postavení soudní moci obsažené v „**Březnové**“ (Stadionově) ústavě (ze 4. 3. 1849, zákon č. 149 ř. z.) našlo svůj výraz v XXII. hlavě, jež nesla název: „O moci soudcovské“. V § 99 bylo stanoveno, že soudní moc má být vykonávána samostatně soudy. Dle § 100 „... všeliká moc soudní vychází z říše, na časy budoucí nemá býti žádných soudů patrimoniálních“. V § 101 se pravilo, že „... žádný od státu zřízený soudce nesmí být po konečném zřízení svém, vyjímajíc soudní výrok, od úřadu odstraněn nebo propuštěn, aniž také, když by toho sám nežádal, na jiné místo přikazován byl.“ V dalších ustanoveních byla obsažena zásada oddělení soudnictví od správy (§ 102), zásada veřejnosti a ústnosti soudního jednání (§ 103), uplatnění obžalovací zásady v trestních věcech a rozhodování porotních soudů o těžkých zločinech a ve věcech politických a tiskových.¹⁹

¹⁶ Do roku 1749 byly nejvyššími správními i soudními úřady v českých a rakouských zemích dvorské kanceláře (česká a rakouská), od 1. 5. 1749 byla na centrální úrovni oddělena justice od správy a bylo zřízeno jednak Directorium in publicis et cameralibus, jednak Nejvyšší soudní úřad (dosl. Nejvyšší justiční místo – Oberste Justizstelle), který působil jako nejvyšší soudní dvůr a nejvyšší orgán správy justice (tj. jednak jako nejvyšší soud, jednak jako ministerstvo) pro justici českých a rakouských zemí. Výjma krátké přestávky v letech 1797–1802, kdy justiční věci vyřizovala českorakouská dvorská kancelář, byl Nejvyšší soudní úřad nejvyšším soudním orgánem i nejvyšším orgánem správy justice až do roku 1848. Viz např. Rieger, B. *Říšské dějiny Rakouské (dějiny státního vývoje a veřejného práva)*. Praha: Věšhrd, 1912, s. 279 a 283.

¹⁷ Kapras, J. *Přehled právních dějin zemí české koruny*. Praha: J. Kapras, 1935, s. 244; podrobněji Šolle, V. Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích I. *Sborník archivních prací*. 1968, roč. XVIII, č. 1, s. 99.

¹⁸ Kapras, J. *Přehled právních dějin zemí české koruny*. Praha: J. Kapras, 1935, s. 244; podrobněji Šolle, V. Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích I. *Sborník archivních prací*. 1968, roč. XVIII, č. 1, s. 102.

¹⁹ *Minulost našeho státu v dokumentech*. Praha: Svoboda, 1971, s. 261.

Břežnová ústava tedy zakotvila takové „novodobé“ zásady, jako je zásada rovnosti všech občanů před zákonem, zásada nezávislosti soudní moci, zásada veřejnosti a ústnosti soudního řízení, zásada obžaloby v trestních věcech a zásada účasti lidu při rozhodování o trestních věcech. V textu ústavy byla upravena též zásada jednotné organizace soudnictví a zejména princip státního soudnictví, jímž se monarchie distancovala od doby minulé, v níž významnou část soudní agendy vykonávaly soudy patrimoniální a magistrátní.²⁰

Shora uvedené ústavní zásady byly konkretizovány v „**Základech nového soudního zřízení**“ schválených rozhodnutím císař. z. dne 14. června 1849 (č. 278 ř. z.). „Základy“ především zaváděly jednotnou soustavu řádných soudů, jimiž měly být soudy okresní, okresní soudy sborové, soudy zemské, vrchní soudy zemské a Nejvyšší soud.

Vedle uvedených (řádnych) soudů měly nadále působit (již roku 1835 zřízené) trestní soudy ve věcech důchodkových a některé další mimořádné soudy.

Civilní pravomoc měly vykonávat okresní soudy samosoudcovsky, zemské (krajinské) soudy a vrchní zemské soudy (a soud Nejvyšší) měly působit jako sborové soudy. Dělbá působnosti obecných soudů ve věcech trestních byla mezi články nové soudní soustavy provedena takto: ve věcech přešupků měly vykonávat trestní pravomoc v první stolici okresní soudy, ve věcech přečinů pak okresní soudy sborové, v trestních věcech vyhrazených porotám měly soudy zemské být soudy první stolice. Vrchní soudy zemské hrály v trestních věcech pouze roli obžalovacích komor, Nejvyšší soud (vzhledem k pouze dvojinstančnímu soudnímu řízení v trestních věcech) měl v trestním řízení působit jen jako soud kasační.²¹

Obecná úprava soudní organizace byla stanovena v „Základech“ (tj. v zák. č. 278/1849 ř. z.), speciální úprava byla obsažena v normách kompetenčních, dále v předpisech o vnitřním uspořádání soudů a konečně v předpisech o územním organizování soudů a o jejich aktivování.

Ustanovení o působnosti a příslušnosti soudů ve věcech civilních byla obsažena v *jurisdikční normě* (cís. pat. č. 237/1850 ř. z.), jež nahradila staré jurisdikční normy jednotlivých provincií (zemí), pocházející z doby josefinské.²²

²⁰ Kapras, J. *Přehled právních dějin země české koruny*. Praha: J. Kapras, 1935, s. 244.

²¹ Šolle, V. Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích I. *Sborník archivních prací*. 1968, roč. XVIII, č. 1, s. 105.

²² Šolle, V. Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích I. *Sborník archivních prací*. 1968, roč. XVIII, č. 1, s. 113.

Působnost a příslušnost soudů ve věcech trestních byla upravena v hlavě druhé („o soudech“) a v hlavě čtvrté („o příslušnosti soudů trestních“) *Prozatímního trestního řádu ze 17. ledna 1850 (cís. pat. č. 25/1850 ř. z.)*.²³

Dalším pilířem nové právní úpravy soudnictví se stal „*Prozatímní zákon organický pro soudy*“ (organický zákon) uvozený patentem z 28. června 1850, č. 258 ř. z. – tato právní úprava nahradila úpravu předchozí, zejména I. díl všeobecné soudní instrukce z 9. 9. 1785 (č. 464 Sb. j. z.). Organický zákon se skládal ze tří částí – o okruhu otázek, jež jednotlivé části upravovaly, výmluvně vypovídají již jejich názvy. Označení první části znělo „O soudech, jejich obsazování, řízení a o moci disciplinární“ (§ 1 až 118), druhá část měla název „O vnitřním jednacím řádě“ (§ 119 až 193) a třetí část byla nadepsána „O zevnitřním jednacím řádě“ (§ 194 až 275).²⁴ Zákon obsahoval ustanovení o soudních osobách a úpravu výkonu státní správy soudů, v první části zákona byly též upraveny základy disciplinární odpovědnosti soudců i vedlejších soudních osob.²⁵ Rozlišení mezi tzv. vnitřním a vnějším jednacím řádem (části II. a III. organického zákona) mělo svůj původ patrně ve snaze odlišit úpravu pracovního postupu během tzv. referentského zpracování věci od úpravy postupů při manipulaci se spisem

²³ Storch, F. *Řízení trestní rakouské. Díl I.* Praha: J. Otto, 1887, s. 95.

²⁴ Zákon rozlišoval (ve své první části) samostatné soudcovské úředníky (selbständige richterliche Beamte) od nesamostatných, tj. pomocných soudcovských úředníků (richterliche Hilfsbeamte). Právní úprava postavení nesoudcovských úředníků byla roztržštěna do řady předpisů a částečně sjednocena byla až tzv. služební pragmatikou – zák. č. 15/1914 ř. z. Soudní správu vykonávali prezidenti a přednostové soudů, vrchní zemské soudy a ministr spravedlnosti, který vykonával nejvyšší dozor a vrchní vedení všech soudů. Podrobněji o soudních osobách a o správě soudů bude pojednáno ve IV. a VI. části této práce.

²⁵ Dobová terminologie rozlišovala tzv. *hlavní osoby*, tedy prezidenty sborových soudů, přednosty okresních soudů (tehdy byli přednostové okresních soudů označováni jako „okresní soudci“), předsedy, rady a votanty senátů sborových soudů od tzv. *vedlejších osob I. třídy*, tedy pomocných soudcovských úředníků, jimiž byli zejm. radní tajemníci, adjunkti a auskultanti. Tzv. *vedlejšími osobami II. třídy* byli kancelářští úředníci a jim k občasné výpomoci přidělení diurnisté, úředníci v pozemkových knihách a *poslužný personál* (Dienstpersonale), tj. soudní vykonavatelé (Gerichtsvollzieher), sluhové (Gerichtsdienner), zprvu též žaláři, později převedení mezi úředníky 12. hodnostní třídy, vězenští dozorcí, úřední a výpomocní sluhové.

V návaznosti na zákonné rozlišení jednotlivých soudních osob *výnos ministra spravedlnosti ze 4. 5. 1850 (č. 188 ř. z.) stanovil pro soudce a kancelářské úředníky hodnostní třídy – konkrétně IV. až XII. hodnostní třídu.*

Šolle, V. Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích I. *Sborník archivních prací.* 1968, roč. XVIII, č. 1, s. 127–129.

před tímto zpracováním a po něm.²⁶ Druhá část zákona tedy obsahovala ustanovení o zpracování věcí a jejich vyřizování (např. způsob usnášení, náležitosti pořizovaného protokolu) a o jednání se stranami, ve třetí části byl upraven tzv. podací protokol (exhibit), expedit a registratura.

Přeměnu Nejvyššího soudního úřadu v Nejvyšší soud vyjadřoval císařský patent ze srpna 1850, jímž byl *zřízen Nejvyšší a zrušovací soud ve Vídni* (č. 325/1850 ř. z.).²⁷

Stanovení hranic soudních obvodů. Aktivace soustavy řádných soudů v červenci 1850

Pro uvedení nové organizace řádných soudů „do života“ představovaly výše uvedené právní předpisy jen jednu z nutných podmínek. Předpokladem základním však bylo vytvoření soudních obvodů. Stanovení jejich hranic prováděly tzv. zemské soudní uvozovací komise.

Při vymezování soudních obvodů komise vycházely z následujících zásad: pojmout pokud možno do jednoho okresu celý obvod (obvody) stávajících vrchnostenských soudů, ponechat v jednom celku obvody katastrálních obcí, přihlížet k významu, obydlivosti, terénním podmínkám a komunikačním možnostem zamýšlených okresů, dle možnosti vzít zřetel i na jazykové hranice jako hranice soudních obvodů a konečně – za sídla soudů vybrat především místa s dřívějšími regulovanými magistráty, resp. místa, v nichž se nacházely patrimoniální soudy, nebo konečně místa, jež pro svou polohu, zabydlenost a uspokojivé komunikační podmínky byla považována za nejvhodnější.²⁸

Výsledkem prací zemských soudních uvozovacích komisí pro území Čech, Moravy a Slezska bylo vytvoření dvou obvodů vrchních zemských soudů, 13 obvodů (soudních krajů) zemských (krajinských) soudů v okruhu Vrchního zemského soudu v Praze, 8 obvodů zemských (krajinských) soudů na Moravě a ve Slezsku v okruhu Vrchního zemského soudu

²⁶ Úvaha o důvodech rozlišení mezi vnějším a vnitřním jednacím řádem je obsažena v cit. práci Šolle, V. Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích I. *Sborník archivních prací*. 1968, roč. XVIII, č. 1, s. 131.

²⁷ O personálním obsazení a kompetencích Nejvyššího soudu bude podrobně pojednáno v následující části této práce.

²⁸ Šolle, V. Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích I. *Sborník archivních prací*. 1968, roč. XVIII, č. 1, s. 135–136.

v Brně, 210 soudních okresů v Čechách a 100 soudních okresů na Moravě a ve Slezsku.²⁹

Z 210 okresních soudů v Čechách působilo 30 okresních soudů zároveň jako tzv. okresní sborové soudy trestní, na Moravě takto působilo 19 ze 78 okresních soudů a ve Slezsku 3 z 22 okresních soudů. Jako okresní sborové soudy trestní působily nejen výše zmíněné okresní soudy (tzv. okresní soudy první třídy), ale též soudy zemské (krajinské).

Okresní soudy byly, jak již bylo naznačeno, rozděleny do tří tříd, přičemž toto rozdělení vycházelo z jejich polohy, velikosti a z počtu obyvatel v obvodu konkrétního soudu. Okresní soudy 1. třídy byly, jako okresní soudy sborové ve věcech trestních, příslušné pro 3 až 5 dalších okresů (se 70 000 až 120 000 obyvateli). Většina okresních soudů byla zařazena do druhé třídy, ve třetí třídě se nacházely pouze dva (Okresní soud Hora sv. Šebastiana a Okresní soud Hora sv. Kateřiny). Na rozsah pravomocí v civilních věcech nemělo toto rozdělení žádný vliv, na rozsah pravomocí ve věcech v trestních pak jen potud, že okresní soudy první třídy působily též jako okresní soudy sborové.

*Shora popsaná organizace řádných soudů nabyla účinnosti od 1. 7. 1850.*³⁰

²⁹ Zemské (krajinské) soudy v okruhu Vrchního zemského soudu v Praze působily v následujících městech: Česká Lípa, České Budějovice, Hradec Králové, Cheb, Jičín, Kutná Hora, Liberec, Most, Písek, Plzeň, Praha, Tábor, Vysoké Mýto.

Zemské (krajinské) soudy na Moravě a ve Slezsku v okruhu Vrchního zemského soudu v Brně působily v následujících městech: Brno, Jihlava, Nový Jičín, Olomouc, Opava, Těšín, Uherské Hradiště a Znojmo. Viz Šolle, V. Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích I. *Sborník archivních prací*. 1968, roč. XVIII, č. 1, s. 139–140.

³⁰ Šolle, V. Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích I. *Sborník archivních prací*. 1968, roč. XVIII, č. 1, s. 137. Šolle zároveň podotýká, že ve svých podstatných rysech územní organizace okresních soudů, tak jak byla vytvořena v letech 1848 až 1850, platila téměř sto let.

Je vhodné upozornit též na to, že soudní a politické kraje a okresy se nekryly (politické kraje a okresy byly větší než kraje a okresy soudní). K „aktivaci“ nové soudní soustavy a ke vztahu územní organizace soudních a správních obvodů uvádí Rieger: „V roce 1849 bylo zapotřebí nově upravit organizaci soudů dle základních pravidel ze 14. a 16. června 1849, jakož i zřízení politických úřadů na základě nejvyššího rozhodnutí z 26. června. V Čechách bylo zřízeno 210 soudů okresních a 13 soudů zemských, na Moravě a ve Slezsku 100 okresních a 8 zemských. Od 1. 1. 1850 přestalo v Čechách platit rozdělení na 16 krajů, vzniklo jen 7 politických krajů (s počtem obyvatel od 541 do 696 tisíc, z toho 2 byly německé), v jejich čele stály krajské vlády, jež vedl krajský prezident v hodnosti ministerského rady, podřízených okresních hejtmanství bylo 79. Na Moravě vznikly jen 2 kraje a 25 okresních hejtmanství, soudní a politická územní organizace se tedy nekryla.“ Rieger, B. *Náš ústavní vývoj od r. 1848. Díl I*. Praha: [s. n.], 1898, s. 122.

I.2 Období neoabsolutismu

S tzv. *Silvestrovskými patenty z 31. prosince 1851* (č. 2 a 3/1852 ř. z.), ukončujícími platnost Stadionovy ústavy, sice bývá spojován počátek období „neoabsolutismu“³¹, k úplné restauraci „předbřeznových“ poměrů však nedošlo. Znění patentu č. 2/1852 ř. z. potvrdilo neměnnost některých základních rysů nové doby – zejména zrušení poddanství, zásadu rovnosti občanů před zákonem, jakož i zásadu jednotného, všeobecného a státem vykonávaného soudnictví.³² Výše nastíněná podoba soudní organizace však byla brzy podstatně modifikována.

Změny, které nové politické poměry do sféry soudnictví přinesly, byly normativně vyjádřeny zejména v příloze kabinetního listu č. 4/1852 ř. z., jejíž název zněl: **Pravidla základní v příčině zřízení zákonodárství organického v korunních zemích císařství Rakouského.**

Čl. 17 „Pravidel“ stanovil zásadu výkonu soudnictví nejen soudy, ale i úřady, jež byla posléze uskutečněna včleněním samosoudcovských soudů prvních stolic do utvářených okresních úřadů. Nezávislost soudcovských úředníků byla sice zajištěna, ale jen při výkonu soudcovského úřadu, jinak se na úpravu jejich služebního postavení vztahovaly předpisy pro státní úředníky (čl. 18). Byly ustaveny prvoinstanční sborové soudy s trestní pravomocí v záležitostech přečinů a zločinů a s civilní pravomocí ve věcech překračujících meze působnosti okresních úřadů jako soudů (čl. 22). V trestním řízení se nově zaváděly tři instance (vrchní zemské soudy měly být výlučně druhou a Nejvyšší soud výlučně třetí instancí – čl. 23, 24) a změn doznaly některé další zásady trestního procesu. Došlo k obnovení zjednodušeného inkvizičního řízení pro přestupky a některé přečiny (čl. 25) a k omezení zásady ústnosti jen na hlavní přelíčení (čl. 26), u sborových soudů druhé a třetí instance se zavádělo písemné řízení (čl. 31).³³ Porotní soudy byly zrušeny (čl. 29).

³¹ K tomu např. B. Rieger: „Vydáním dvou patentů silvestrovských 31. 12. 1851, a současným vydáním „Zásad pro organická zařízení v korunních zemích císařství rakouského“ téhož dne, byla fakticky uvedena absolutní monarchie v celé říši bez rozdílu.“ Rieger, B. *Náš ústavní vývoj od r. 1848. Díl I.* Praha: [s. n.], 1898, s. 124.

³² Viz např. Kapras, J. *Přehled právních dějin země české koruny*. Praha: J. Kapras, 1935, s. 219–220; Kadlec, K. *Dějiny veřejného práva ve střední Evropě*. Praha: nákladem vlastním, 1928, s. 411–412.

³³ Návrat k zásadě písemnosti řízení se týkal (ve shora naznačených mezích) pouze řízení ve věcech trestních, v němž zásadu ústnosti plně obnovil až nový trestní řád z roku 1873.

Realizace soudní reformy nebyla možná bez přijetí nových kompetenčních norem. Ustanovení upravující funkční a věcnou příslušnost soudů v trestních věcech byla obsažena ve 2., 3. a 5. hlavě *Trestního soudního řádu* (patent z 29. července 1853, č. 151 ř. z.) – označení druhé hlavy znělo „o soudech ve věcech trestních a o působnosti jejich vůbec“ (§ 7 až 28), hlava pátá se nazývala „O příslušnosti soudů trestních“ (§ 38 až 51).

Zatímco soudní příslušnost ve věcech trestních upravoval trestní řád soudní, kompetenční ustanovení pro věci občansko-právní byla vtělena do tzv. *jurisdikční normy civilní* (č. 251/1852 ř. z.). Její obsah tvořilo jednak třináct obecných článků uvozujícího císařského patentu z 20. listopadu 1852,³⁴ jednak 93 paragrafů zákona o působnosti a příslušnosti soudů v právních věcech občanských.³⁵

Dalším významným právním předpisem, jenž v souladu s textem uvozujícího patentu konkretizoval „pravidla správy soudní v patentě od

Ústavou z roku 1849 deklarovaná zásada ústnosti řízení nebyla ve sporném civilním řízení (až na některé výjimky) do nástupu neoabsolutismu realizována. Obecná zásada písemnosti řízení pro civilní proces tudíž platila po celou dobu účinnosti josefinského soudního řádu (tj. do 31. 12. 1897).

³⁴ *Uvozující patent* upravoval následující okruh otázek: Čl. I stanovil, že norma vejde v každé korunní zemi v platnost tou dobou, „kdy vejdou ve skutek úřadové okresní a ostatní soudové, jež se tam znova zřídí“. V čl. II byla řešena otázka vyřizování věcí, které „již zašly u soudů předešlých“, tj. nerozhodnutých věcí, které již „napadly“ ke stávajícím soudům, čl. III a IV se netýkaly Čech, Moravy ani Slezska, čl. V zachovával pravomoc Nejvyššího maršálství dvorského nad „údy domu císařského“ a nad dalšími osobami (požívajícími práva exeterritoriality, případně osobami, pro něž byla působnost stanovena jednotlivými císařskými nařízeními či jinými předpisy). V čl. VII bylo stanoveno, že uvedený zákon nahrazuje a ruší předchozí normu jurisdikční (č. 237/1850 ř. z.), čl. VIII, IX, X obsahovaly další derogační ustanovení, čl. XI obecně stanovil, že moc soudní v zahraničí vykonávají „císařští konsulátové podle zvláštních předpisů“. Čl. XII stanovil, že zákon nic nemění na mezinárodních smlouvách, jež se již na moc soudní vztahují, čl. XIII ukládal „ministrowi práv, aby patent tento ve skutek uvedl“.

³⁵ *Vlastní text zákona o působnosti a příslušnosti soudů v právních věcech občanských* se skládal ze čtyř hlav, jejichž názvy zněly: I. O moci soudní vůbec (§ 1 až 12), II. O moci soudní ve věcech sporných (§ 13 až 76), III. O moci soudní v záležitostech mimosporných (§ 77 až 92), IV. O příslušnosti úřadů soudních v druhé a třetí instanci (§ 93). Systematika zákona vychází z dobové klasifikace působnosti a příslušnosti, což je zřejmé zejména z členění části I. hlavy II, nazvané „řízení rozeznávací“ (nověji tedy řízení nalézací), skládající se z kapitol, jejichž označení znělo: O soudu osobním, O soudu reálném, O soudní moci obchodní a námořské a O soudní moci horní. Dobový komentář této normy je obsažen např. ve sbírce Václava rytíře Bělského na s. 103–160. Podrobněji bude o právní úpravě obsažené v jurisdikční normě pojednáno v následujících částech této práce.

31. 12. 1851 ustanovená“ a upravoval „zřízení vnitřní a řád jednacích veškerých úřadů soudních“, byla tzv. **soudní instrukce (č. 81/1853 ř. z.)**. Její normativní text byl obsažen jednak v uvozujícím císařském patentu ze dne 3. května 1853, jenž se skládal z osmi článků, jednak v zákoně (o zřízení vnitřním a jednacím řádu úřadů soudních) samotném, čítajícím 255 paragrafů. Soudní instrukce měla povahu normy obecné, vztahovala se tudíž i na soudnictví trestní, pokud zvláštní zákony nestanovily jinak. Nejvýznamnější články uvozujícího patentu byly článek I., jenž rušil organický zákon (č. 258/1850 ř. z.), a článek IV., jenž stanovil, že „soudní instrukce“ se vztahuje též na řízení před Nejvyšším soudem. Okruh otázek upravených „soudní instrukcí“ lze na tomto místě nastínit odkazem v poznámce, o obsahu nejdůležitějších ustanovení bude podrobně pojednáno dále (zejména v části druhé, čtvrté, páté a šesté této práce).³⁶

Obecná kompetenční ustanovení týkající se řádných soudů ve věcech trestních sice obsahoval trestní soudní řád (patent z 29. července 1853, č. 151 ř. z., zejm. v hlavě druhé a páté), nicméně k úpravě některých specifických otázek trestního řízení bylo třeba další právní normy. Tou se stala *trestní instrukce* (č. 165/1854 ř. z.), tj. „instrukce o vnitřním úřadování a jednacím řádu ve věcech trestních“, jež byla vydána ministerským nařízením ze dne

³⁶ I. díl „soudní instrukce“, jenž byl nazván „O obsazování a řízení úřadů soudních a přihlížení k nim“, se skládal z osmi hlav. Hlava 1. nesla název „O vlastnostech potřebných k ustanovení za úředníka neb služebníka u soudu“ (§ 1 až 6). Názyvy dalších hlav byly tyto: hlava 2.: „O obsazování míst služebních u úřadů soudních“ (§ 7 až 44), hlava 3.: „O úředních povinnostech osob soudních“ (§ 45 až 59), hlava 4.: „O pracích úředních osob soudních“ (§ 60 až 68), hlava 5.: „O dávání dovolené“ (§ 69 až 72), hlava 6.: „O dočasném zastávání prázdných míst služebních a nepřítomných osob soudních“ (§ 73 až 74), hlava 7.: „O vykonávání moci disciplinární nad úředníky a služebníky soudními“ (§ 75 až 89), hlava 8.: „O podřízenosti úřadů soudních a o přihlížení, jak práce u nich jdou předse“ (§ 90 až 107). II. díl „soudní instrukce“ nesl název: „O řádu jednacím u soudu“ a tvořily jej dvě hlavy. Hlava 1. byla nazvána: „O řádu jednacím u dvorů soudních“ (§ 108 až 243), hlava 2. pak: „Jak se mají vyřizovati práce u soudů okresních“ (§ 244 až 255). Hlava 1. se skládala z částek první až šesté, jejichž označení bylo (po řadě): „O protokolu podavacím“, „O pojmenování referenta“, „O vypracování a vyřizování kusů jednacích“, „O stáních a protokolech v příčině stání zdělaných“, „O vyhotovování o dodávání nařízení soudních“ a „O schovávání spisů“. (Dobový komentář je obsažen v Bělského sbírce, s. 167–293.) Podrobněji bude o právní úpravě obsažené v soudní instrukci pojednáno v následujících částech této práce.

Je vhodné podotknout, že řada ustanovení „soudní instrukce“ zůstala v platnosti i po přijetí zákona o soudní organizaci z roku 1896 (účinného od 1. 1. 1898) a v důsledku recepční normy i po roce 1918. Zcela zrušena byla „soudní instrukce“ až zákonem č. 66/1952 Sb.

16. června 1854. Trestní instrukce byla onou zvláštní normou pro trestní řízení, na kterou odkazoval III. článek patentu uvozujícího soudní instrukci (k níž byla v tzv. vztahu speciality).³⁷

Dne 1. září 1852 nabyl účinnosti nový trestní zákoník – *Zákon o zločinech, přečinech a přestupcích* z 27. května 1852 – č. 117 ř. z., jenž na téměř sto let kodifikoval trestní právo hmotné (zrušen byl až trestním zákoníkem z roku 1950, č. 86).

V roce 1854 bylo (s účinností od 1. 1. 1855) nově upraveno nesporné civilní řízení, a to *Zákonem o soudním řízení ve věcech nesporných*, jenž byl uvozen patentem z 9. srpna 1854 (č. 208/1854 ř. z.). Tato norma nahradila právní úpravu dosud obsaženou v druhém oddílu soudní instrukce z roku 1785, resp. též v nesporném patentu z roku 1850 (z 28. 6. 1850, č. 255 ř. z.). Nadále zůstával v platnosti (a to až do konce roku 1897) josefínský *Všeobecný soudní řád z roku 1781* (č. 13 Sb. j. z.) jako základní předpis upravující soudní řízení sporné ve věcech civilních (tj. občansko-právních). V platnosti zůstal též *Konkursní řád* (č. 14 Sb. j. z.) z roku 1781.

Právě uvedený výčet základních procesních norem je třeba doplnit o přehled hlavních předpisů o organizaci a uspořádání řádných soudů. Jednalo se zejména o **Nejvyšší rozhodnutí ze 14. září 1852**, vyhlášené nařízením z 19. ledna 1853, č. 10/1853 ř. z., jež se skládalo z pěti tzv. nejvyšších ustanovení vyhlášených v přílohách A–E. *Příloha A* upravovala uspořádání okresních úřadů jako nejnižších úřadů správních a soudních. *Příloha B* vytvořila předpoklady pro případné zřízení samostatných okresních politických, soudních a finančních úřadů. *Příloha C* se týkala oprávnění krajských úřadů zasahovat do soudní agendy vedené okresními úřady jako soudy (tj. konkrétně vrchního dozoru krajských úřadů nad vedením pozemkových knih). *Příloha D* upravovala organizaci a vnitřní uspořádání sborových soudů první a druhé stolice. Tento předpis měl 23 paragrafů, jež nebyly dále členěny. Schéma hodnostních tříd a platů úředníků a sluhů politických a soudních úřadů v korunních zemích tvořilo *přílohu E*.³⁸

K výčtu nejvyšších ustanovení ze 14. září 1852 zbývá dodat, že nejdelší „život“ měla *příloha D*, která byla zrušena až zákonem č. 66/1952 Sb., o organizaci soudů. Zůstávala tedy, byť několikrát novelizována a částečně

³⁷ Tj. pokud trestní instrukce neobsahovala speciální úpravu, použila se úprava obsažená v soudní instrukci.

³⁸ O zařazení soudců do hodnostních (dietních) tříd viz část IV.1.2.

derogována, po celé století jednou ze základních norem upravujících vnitřní uspořádání sborových soudů.³⁹

Vzhledem k tomu, že soudní pravomoc v první instanci měly vykonávat smíšené okresní úřady jako soudy, čímž mělo dojít ke spojení výkonu soudnictví a správy (byť právě jen v podobě smíšených okresních úřadů), byla vydána *Úřední instrukce pro smíšené a politické okresní úřady (nařízení ministerstev vnitra a spravedlnosti ze 17. března 1855, č. 52 ř. z.)*, která stanovila, že až na ojedinělou výjimku některých personálních věcí, řídí se okresní úřady jako soudy všeobecnou soudní instrukcí, resp. trestní instrukcí.⁴⁰

Výše uvedené právní normy byly součástí několik let připravované „Bachovy“ *soudní reformy*, jejíž účinnost nastala v Čechách 26. května 1855 a na Moravě a ve Slezsku již 28. dubna téhož roku. Tyto dny byly stanoveny jako dny zahájení úřední činnosti nových politických a smíšených okresních úřadů (nařízení ministerstev vnitra a spravedlnosti č. 46 a 57 ř. z.) a všech ryze soudních úřadů (soudů) prvé i druhé stolice (nařízení ministerstva spravedlnosti č. 54 a 63 ř. z.). V uvedené dny nabyl účinnosti komplex norem, které byly v rámci příprav soudní reformy vyhlášeny v letech 1852 až 1854 – tj. zejména výše specifikovaná *jurisdikční norma*, *soudní instrukce*, *trestní soudní řád*, *trestní instrukce a instrukce pro státní zastupitelství*.⁴¹

Změny v soustavě řádných soudů od dubna, resp. května 1855

Výše uvedenými právními předpisy byla pozměněna soustava řádných soudů, aktivovaná v polovině roku 1850, kterou od dubna, resp. května 1855 tvořily: *smíšené okresní úřady jako soudy*, *samostatné okresní soudy* (samostatných okresních soudů bylo jen šest) a *městsky delegované okresní soudy* – všechny tyto soudy rozhodovaly samosoudcovsky, jako soudy první stolice.

³⁹ Tato příloha D obsahovala základní úpravu obsazení sborových soudů první a druhé stolice a některých dalších organizačních otázek těchto soudů se týkajících. Podrobněji o obsahu této normy viz poznámku č. 105.

⁴⁰ Šolle, V. Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích II. *Sborník archivních prací*. 1971, roč. XXI, č. 1, s. 143–144.

⁴¹ Šolle, V. Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích II. *Sborník archivních prací*. 1971, roč. XXI, č. 1, s. 109.

V prvním stupni ve vymezených věcech rozhodovaly též *sborové soudy první stolice* (krajské, resp., v hlavních městech zemí, zemské soudy), které rozhodovaly kolegiálně (tj. ve sboru). Kolegiálně rozhodovaly též *sborové soudy druhé stolice* (vrchní zemské soudy) a *Nejvyšší soud* (jako soud třetí stolice).

Územní organizace soudů v průběhu přípravy soudní reformy doznala určitých změn oproti územní organizaci z roku 1850. Základním požadavkem, jenž měl být (nově) respektován, bylo přizpůsobení soudních obvodů soudů všech stupňů obvodům a sídlům politických úřadů. Větší okruhy stávajících krajských vlád byly nahrazeny početnějšími a tudíž méně rozsáhlými obvody krajských úřadů, jež byly zpravidla totožné se soudními kraji.⁴²

K provedení této nové (nebo přesněji řečeno modifikované) organizace obvodů okresních a krajských úřadů a soudů prvních stolic byly zřízeny „organizační komise“. Jejich činnost, spočívající ve stanovení počtů a hranic krajů, stanovení obvodů sborových soudů prvních stolic a obvodů okresů, jakož i ve stanovení sídel a ve zřízení krajských úřadů, sborových soudů prvních stolic a okresních úřadů, našla svůj výraz v příslušných ministerských vyhláškách.⁴³

Soudní organizace v českých zemích byla v období neoabsolutismu oproti předchozímu stavu modifikována jednak přizpůsobením politickým správním obvodům (politickým krajům a politickým okresům), jednak (až na některé výjimky) spojením s politickou správou na okresní úrovni, takže soustavu obecných soudů nyní tvořily:

- a) Nejvyšší soud se sídlem ve Vídni,
- b) vrchní zemské soudy (v Praze pro Čechy, v Brně pro Moravu a Slezsko),
- c) 23 sborových soudů první stolice (v Praze, Brně a Opavě se nazývaly „zemské“, v ostatních sídlech „krajské“).

V Čechách tedy působil jeden zemský soud se sídlem v Praze a 14 krajských soudů se sídly v těchto městech: České Budějovice, Česká Lípa, Hradec Králové, Cheb, Chrudim, Jičín, Kutná Hora, Liberec, Litoňovice, Mladá Boleslav, Most, Písek, Plzeň a Tábor.

⁴² Tato politická územní organizace (a jí přizpůsobená soudní organizace) v podstatě vycházela, jak připomíná Šolle, z krajského zřízení z let 1751–1848, počet krajů však stejný nebyl. Šolle, V. Počátky buržoazního soudnictví v českých zemích II. *Sborník archivních prací*. 1971, roč. XXI, č. 1, s. 160.

⁴³ Vyhlášky ministerstev vnitra, spravedlnosti a financí, upravující politické a soudní členění Moravy a Slezska, byly vyhlášeny dne 21. 4. 1854 (vyhláška č. 103 a 104 ř. z.), obdobná vyhláška pro Čechy byla vyhlášena dne 9. 10. 1854 (vyhláška č. 274 ř. z.).